

Л. А. Гнатенко
канд. філол. наук
Національна бібліотека України
імені В.І. Вернадського

ГРАФІКО-ОРФОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕДАЧІ ЗВУКА «ЙОТ» У СТАРОУКРАЇНСЬКИХ ПАМ'ЯТКАХ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIV – ПОЧАТКУ XVII ст.

Уперше на широкому джерельному матеріалі досліджено графіко-орфографічну передачу **Йота** в староукраїнській писемній практиці. Прослідковано за різночасовими хронологічними зрізами розвиток узусу в передачі цього звука буквами та знаками в конфесійних рукописних і друкованих кодексах та в актових джерелах другої половини XIV – початку XVII ст. Проведено графіко-орфографічний порівняльний та статистичний аналіз.

Ключові слова: звук, буква, виносна буква, буквенний варіант, діакритичний знак.

Звук **Йот** у староукраїнській мові займає проміжне становище між голосними та приголосними звуками. **Як** і в давньоукраїнській мові він, вірогідно, ані артикуляційно, ані акустично різко не відмежовувався від **і**.

У давньоукраїнській орфографії цей звук ще з кінця XIII ст.² передавався буквою **Й** (тобто буквою **И** з діакритичним знаком). Спеціальної букви для передачі **Йота**, на відміну від сучасного українського алфавіту, не було в кириличній азбуці³. Графема **Й** не мала такого накреслення, як сучасна буква **Й**.

У староукраїнській писемності **Йот** передається графічними варіантами та знаками, що допомагає визначити час і місце написання пам'яток⁴. Писці використовували букву **И**, а для того, щоб показати, що вона позначає звук **Й** – над нею ставили діакритичний знак – спіритус із варією (ˆ) або лише спіритус, причому знак спіритуса міг бути різної конфігурації (‘, ’, ˇ і т. д.). Уживалися й інші діакритики.

У рукописних кодексах з кінця XIV ст. проставлення діакритиків над буквою **И** при передачі **Йота** підпорядковувалося загальному штучному узусному вживанню діакритиків над йотованими голосними звуками в залежності від позиції в слові: на початку слова ставився спіритус або спіритус із варією; в середині слова – спіритус із варією (рідше – оксія) або один спіритус; у кінці – варія, схожа накресленням до спіритуса. Неусталеність вживання діакритиків була пов'язана з відсутністю їхньої функціональності в тогочасній українській писемній практиці. З середини XVI ст. над **И** переважно пишеться спіритус, як і в друкованих кодексах з кінця цього століття. Вже в Пересопницькому Євангелії 1556–1561 рр. над буквою **И** спіритус пишеться зліва направо із хвостиком угору, графічним накресленням буква з діакритиком схожа на сучасне накреслення **Й**. Таке написання спіритуса в Євангелії переважно характерне на позначення **Йота** (проте така форма спіритуса використана в першій частині кодексу і над **Ж** та **ОУ** при передачі звука **У** йотованого, арк. 15 зв.–23 зв.⁵). У більшості ділових (актових) джерел над **И** спіритус ретельно не виписується, або замість нього проставляється ``крапкоподібна`` чи просто крапка, яку писарі використовували для прискорення письма.

Уживання діакритиків над буквою **И** протягом дослідженого періоду диференціює у староукраїнській писемності значення графеми **Й**. У російській писемності буква **Й**⁶ як окрема буква сформувалася тільки до XVII ст.⁷, а до російської азбуки вона була вперше офіційно введена в 1735 р. Академією наук і мистецтв у ході остаточного оформлення гражданського шрифту⁸.

Далі прослідкуємо в староукраїнських пам'ятках другої половини XIV – початку XVII ст., використовуючи результати проведеного статистичного аналізу⁹ на різночасових хронологічних зрізах, розвиток графіко-орфографічного узусу в передачі **Йота** в конфесійних рукописних і друкованих кодексах та в актових джерелах, писаних церковнослов'янською мовою української редакції та староукраїнською мовою. Дослідження проводилося за оригіналами, які зберігаються в Інституті рукопису й у відділі стародруків та рідкісних видань Інституту української книги Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського¹⁰, та за літографічними знімками й фотокопіями з видань, підготовлених О.І. Соболевським і С.Л. Пташицьким (1903), М.М. Пещак (1974), В.М. Русанівським (1965)¹¹.

Передача **Йота** буквою **И** (із діакритиком) розглядатиметься у

позиції в рядку та над рядком, паєрком (і) та іншими буквами. У зв'язку з непослідовним уживанням діакритичних знаків над буквою **И**, що є характерним для досліджуваного періоду староукраїнської писемності, конкретне не відмічатиметься вживання діакритичних знаків у залежності від позиції в слові, наявності одного спіритуса чи його сполучення з іншим діакритиком, або їхнього опущення, а також графічні особливості виписування спіритусних значків чи проставлення крапки.

Рукописні кодекси

Буква **И** (**Й**) у рядку. В орфографії конфесійних рукописних пам'яток другої половини XIV – першої половини XVI ст. перевага надається вживанню букви **И** з діакритиком, яка пишеться в рядку: *въ градъ самарѣйскъ 146, сї заповѣдъ первѣйши всѣхъ заповѣдий 112а, новѣй завѣтъ 1366.* (ЄЛ тр. чв. XIV ст. Зафіксовані в кодексі й випадки передачі **Йота** через **І**: *фарисѣї же видѣвъ 88в, како сї члѣкъ 946, старѣшинамъ 178г¹²); приїдоу 57, радоуїтеса 3 зв., оуповаї 57 зв.* (КП 1397 р.); *жидовський 296 зв., словѣсний 297, чародѣї 298 зв.* (Пр. 80-х рр. XV ст.); *георгий 31, злодѣї 208, обычай 2* (ЧМ 1489 р.); *Євѣмїї 235 зв., силний 113 зв., шестый 113* (ЄМ 80–90-х рр. XV ст.); *александрийскаго 4 зв., величайтеса 316 зв., плотський 63 зв.* (Ізм. кін. XV – поч. XVI ст.); *їудѣйскыа 154, мовѣйскы` 258* (ЄУ кін. XV – поч. XVI ст.); *бѣлюбѣвий 8, погѣбелный 332, фад'деї 37 зв.* (Єв. 40-х рр. XVI ст.); *горький 101 зв., наслѣдоуїте 9, прїїде 23 зв.* (ПП 1553–1554 рр.). Із середини XVI ст. буква **И** не пишеться вже так послідовно в рядку і все частіше виноситься над рядком, хоча написання в рядку переважають: *большой 292, галилейского 207, добрый 338* (ЄП 1556–1561 рр.); *їудейскими 114, людей 117, т'ройци 162 зв.* (АР 1568 р.); *ар'хіереї 143, дрѣжавный 135 зв., раз'бойники 134* (Єв. 60–70-х рр. XVI ст.); *михайла 27, покой 6, с'ѣйшихъ 7* (Син. кін. XVI ст.); *блѣговѣїни 6 зв., ма'тѣї 5 зв., николай 1 зв.* (Ап. 1600 р.); *ветхий 3, грѣховній 3 зв., свѣ'лый 3* (МС 1600 р.); *вдаваймоса 304 зв., смїї 293, найм'їшїї 300 зв.* (ЄУ 1604 р.); *бжїї 85 зв., Єв'ле'скїї 85 зв., пройдоша 86* (ТЦ 1608 р.); *дрѣжїї 149 зв., мир'скый 146, пр'орчський 349* (К 1615 р.).

Буква **И** (**Й**) виносна. У досліджених конфесійних рукописних пам'ятках XV – початку XVII ст. буква **И** (**Й**) винесена над рядком подається як **И** лежача на боці або двома скісними рисками, які проставляються як діакритичний знак кендема (``). Використання в

староукраїнському узусі написань **И** над рядком **І**. Огієнко пояснював, досліджуючи правопис Крехівського Апостола 1560-х років, тим, що буква **И** (= **Й**) писцями постійно мислиться як приголосна, а тому в кінці слова чи складу, звичайно, виноситься¹³.

У кодексах **XV** – першої половини **XVI** ст. спорадично вживається буква **И** (**Й**) винесена над рядком, яка передається двома скісними рисками і більше проставляється в кінці слів: *єлиньскы*^{``}, *римьскы*^{``} 296 зв., *сы*^{``} 299 (Пр. 80-х рр. **XV** ст.); *галілейскы*^{``} 112 зв. (ЄМ 80–90-х рр. **XV** ст.); *лоукавы*^{``} 164, *презрены*^{``} 13 зв., *соудны*^{``} 23 (Ізм. кін. **XV**–поч. **XVI** ст.); *євльскы*^{``} 258, *моусьскы*^{``} 258, *недоужны*^{``} 93 зв. (ЄУ кін. **XV** – поч. **XVI** ст.); *дрьжавны*^{``} 170 зв., *моусе*^{``} 148 зв. (Єв. 40-х рр. **XVI** ст.); *агтьльскы*^{``} 191, *блжены*^{``} 73 зв., *печерьскы*^{``} 101 зв. (ПП 1553–1554 рр.). З середини **XVI** ст. починає поширюватись буква **И** (**Й**) винесена над рядком, яка пишеться як **И** лежача на боці або позначається двома скісними рисками: *богаты*^и/ 234, *которы*^и/ 315 зв., *скрывлены*^{``} 218 (ЄП 1556–1561 рр.); *власны*^и/ 350, *зна*^и/ 117 зв., *праве*^и*ны*^и/ 87 зв. (АР 1568 р.); *при*^и*ти* 363, *селуньски*^и 108, *тепере*^и*ш*^и*ни*^и 633 (КА 1560-х рр.); *мо*^и/ 216 зв., *нъкы*^и/ 176, *чльчскы*^и 169 (Єв. 60–70-х рр. **XVI** ст.); *истинны*^{``} 2, *миха*^{``}*ла* 33 зв., *православны*^{``} 3 (Син. кін. **XVI** ст.); *възы*^{``}*доша* 5 зв., *нарицаемы*^{``} 1, *въ оны*^{``} 7 зв. (Ап. 1600 р.); *вър*^и*ны*^и/ 1, *мыслены*^и/ 69 зв., *въ горъ синай*^и*те*^и/ 2 зв. (МС 1600 р.); *милы*^{``} 287 зв., *дрдги*^{``} 297 зв., *лѣпше*^{``} 271 (ЄУ 1604 р.); *олдчены*^{``} 32 зв., *паты*^{``} 4, *старѣ*^{``}*/шины* 4 (К 1615 р.). Тільки в УМ поч. **XVII** ст. вона послідовно передається двома скісними рисками (``): *блгор*^и*нѣ*^и*ша*^и 7 зв., *окаанны*^{``} 22, *сѣы*^{``} 2 зв.

Паєрок. У залучених до дослідження конфесійних рукописних кодексах уживання **паєрка** на позначення **Йота** не зафіксовано. Він одинично трапився в опрацьованому уривкові тексту з Євангелія учительного 1604 р.: *хр*^и*ти*^и*ски* 285 зв.

Буква Ъ. У рукописних кодексах другої половини **XIV** – початку **XVII** ст. уживання букви **Ъ** на позначення **Йота** не засвідчено.

Друковані кодекси

Буква И (Й) у рядку. В інкунабулах кінця **XV** ст. у середині слів над **И** ставиться спіритус із варією (``) чи тільки спіритус, або, в переважній більшості, він взагалі не ставиться, як і в кінці слів: *сѣыхъ тайнь* 2 – *таинж* 1, *даи*^{``}*же* 21, *не любодѣиствоуи* 20 зв., *моиси великыи* 21, *омыи ма* 21, *єдине щедрыи* 20 (ТП 1491 р.); *исповѣдаите* 19, *троице єдиносжщънаа* 1 зв., *въ кръвѣ моєи*^{``} 19, *оумь мои* 19 зв.,

пой'те гѣи 19, по вьсеи земли 26 (Ч 1491 р.). Це говорить про те, що в інкунабулах графіко-орфографічними засобами **Йот** ще не передавався.

У правопісі стародрукованих кодексів останньої чверті XVI – першої чверті XVII ст., на відміну від рукописних, **Йот** більш унормовано передається через букву **И** зі спіритусом (**Й**), яка пишеться в рядку і є узусно прийнятою: тайнд 262, городеньскій 260 зв., лѣквыи 261 (АИФ 1574 р.); блѣвеныи 1 зв., истииный 1 зв., своей 1 зв. (КЦ 1587 р.); бѣдѣйтеса 3, дѣховный 3, оутробный 232 зв. (ОПВ 1588 р.); привилейнымъ 3 зв., виновный 11, галицкий 3 зв. (АД 1591 р.); звычайныи 6 зв., который 4 зв., неоушанованныи 4 зв. (АХФ 1598 р.); берестийскій 5 зв., настоашей 1 зв., пастырей 4 зв. (Кн. 1598 р.); вымовный 1 зв., запытай 2, писанныи 1 (ОИ 1598 р.); недостойными 12, бываемый 11, дароуи 11 (М 1606 р.); розмайте сердца 3, бѣобойный 3 зв., людей 1 зв., (ЛІЗ 1607 р.); брагской Г⁴, значный 2 зв., словенскій 2 зв. (КС 1614 р.); чжйный 9, двоакой 6, еретическій 8 (ЗБ 1618 р.); радѣйтеса 45, въздай 1004, единосѣцный 1004 (Анф. 1619 р.); недостойномѣ I, бѣдѣствемый II, раздѣмный II (ЕУТ 1619 р.).

Буква **И** (**Й**) виносна. В інкунабулах XV ст. винесення букви **И** над рядком не спостерігається. У друкованих кодексах кінця XVI – початку XVII ст. буква **И** виносна, яка передається двома скісними рисками, вживається тільки спорадично: млады 2 зв., Оны 1 зв., родивы 1 зв. (КЦ 1587 р.); гѣбителе 4, писаны 4 зв., шесты 5 (Кн. 1598 р.); марносте 2 зв., на дѣтъ 1, рече 2 зв. (Д 1612 р.); іде ски 45, славны 45, ходота ца 45 (Анф. 1619 р.).

Паєрок, буква **Ѣ**. У досліджених друкованих кодексах вживання паєрка та букви **Ѣ** на позначення **Йота** не зафіксовано.

Ділові джерела

Буква **И** (**Й**) у рядку. В актовій писемності досліджуваного періоду послідовне вживання букви **И** з діакритиком характерне тільки до останньої чверті XV ст.: литовский, людий, подольский (Гр. 1375 р.); львовский, михайло, баграмъ соцкий (Гр. 1386 р.); андрѣико, божьей, к сей (Гр. II, 1388 р.); великий, верный, каждый (Гр. 1394 р.); войтъ, галицкий, миколай (Гр. II, 1398 р.); михайлови, полской (Гр. I, 1401 р.); великий, дѣтей, молдавской (Гр. 1407 р.); на болший, выидеть, циганский (ГС 1434 р.); королевский, лѣцкий, михайла чорторыйского (Гр. 1458 р.); бѣдѣчий, городничий, хорѣжий (Гр. 1467 р.). З останньої чверті XV ст. послідовне вживання цієї букви в рядку порушується

винесенням і над рядком, і до середини XVI ст. такі написання стають загальноживаними, фіксуються й паралельні написання: *дѣтей*, *моѣдаѣской*, *роѣтелей* (Гр. 1472 р.); *кнжій* (Л 1488 р.); *ближний*, *вѣной*, *пересопницкий* (Гр. 1490 р.); *жомонѣский*, *литовский*, *тый* (Гр. 1496 р.); *михайло*, *мой*, *иванѣ стадницкий* (Гр. 1499 р.); *войтѣ*, *ѣй*, *моѣй* (К 1500 р.); *каждый*, *михайловичѣ* (Н 1508 р.); *зеѣский 2 зв.*, *крѣщеній*, *моѣей 2 зв.* (З 1518 р.); *войтовство*, *найпервеѣ*, *рѣский* (Гр. 1527 р.); *бѣоавленьскій*, *врожений*, *григорій* (Гр. 1542 р.); *алекѣсий 7*, *многгрѣшний 6*, *прѣтой 10* (З 1553 р.); *любумый 325*, *прѣтой 394 зв.*, *тройци 394 зв.* (З 1568 р.). З середини XVI ст. буква **И** з діакритиком, яка пишеться у рядку, так і **И** виносна поступово виходять з ужитку і з останньої чверті цього століття зрідка вживаються в пам'ятках: *митрополій* (Гр. 1590 р.); *ѣй*, *володимерѣский* (Гр. 1602 р.); *дрѣгий 1*, *писаний 1 зв.* (П 1612 р.), – вони замінюються паерком.

Буква **И** (*Й*) виносна. У староукраїнській актовій писемності, як і в конфесійній, буква **И** (*Й*) винесена над рядком передається як **И** лежача на боці або двома скісними рисками (~). Вона спорадично виноситься над рядком із початку XV ст. і до останньої чверті цього століття: *се* (Гр. 1407 р.); *то* (Гр. 1422 р.); *знаменито* (Гр. 1434 р.); *пересопниcki* (Гр. 1467 р.); *иса*а, *наше* (Гр. 1472 р.). З останньої чверті XV ст. та до середини XVI ст. буква **И** (̣) винесена над рядком поширює своє вживання, фіксуючись майже паралельно, а іноді й частіше, з написаннями в рядку: *велики*̣, *жомонѣски*̣, *руски*̣ (Л 1488 р.); *лиѣвски*̣, *привиле*̣, *рѣски*̣ (Гр. 1496 р.); *василе*̣, *генаде*̣, *нашо*̣ (Гр. 1499 р.); *кажды*̣, *лиѣвски*̣, *поѣски*̣ (Н 1508 р.); *вилеѣски*̣, *мазовецки*̣, *паты*̣ (Гр. 1527 р.); *дрѣги*̣, *замковы*̣, *киѣски*̣ (Л 1534 р.); *галицки*̣, *макари*̣, *своє*̣ (Гр. 1549 р.); *исправла*̣, *млѣтивы*̣, *печеѣскы*̣ (З 1554 р.). З другої половини XVI ст. написання з **И** над рядком все більше замінюються паерком, і до початку першої чверті XVII ст. її можна зрідка зустріти в пам'ятках: *своє*̣ 1, 2 зв. (УСК кін. 60–поч. 70-х рр. XVI ст.); *берестеѣски*̣, *добровоѣны*̣ 3 (Л 1585 р.); *пеѣшо*̣ (В 1594 р.); *василеѣ жидецки*̣ 1, *михаѣловичѣ 1*, *стаѣши*̣ 1 (Л 1600 р.); *поѣваны*̣ (Л 1607 р.); *лежачи*̣ 3, *домѣ брегиѣцовѣски*̣ 3 (Л 1608 р.). Тільки, приблизно, з десятих років XVII ст. буква **И** виносна знову залучається до більш широкого вжитку, яку писці пишуть як **И** лежачу на боці або у вигляді двох скісних рисок: *ѣдинаѣцѣтого 1*, *спокоѣного 1*, *шире*̣ 1 зв. (П 1612 р.); *влаѣны*̣ 1, *григореѣ 1 зв.*, *лежачи*̣ 1 (Л 1614 р.); *бувши*̣, *бѣдѣчи*̣, *жодно*̣ (Л 1619 р.); *гроши*̣ [2] (ЗВ 1619–1622 рр.).

Паерок. До узусу ділових пам'яток, на відміну від конфесійних рукописних та стародрукованих кодексів, у середині XVI ст. писарями для передачі **йота** вводиться **паерок** (⁴), яким вони замінили букву **И** (**Й**), яка писалася як у рядку, так і над рядком, з її графемними варіантами (**И** лежача на боці або двома скісними рисками). Майже послідовне вживання в цій ролі паерка спостерігається до кінця досліджуваного періоду: *которы¹, мили¹, по¹ски¹* (П 1551 р.); *во¹ска, мое¹, пи¹ски¹* (Поз. 1559 р.); *вкра¹ны^x 5 зв., кгро¹ски¹ 7 зв., слушны¹ 1* (УСК кін. 60–поч. 70-х рр. XVI ст.); *ви¹е¹ 1 зв., мл¹тivity¹, суди¹* (Л 1582 р.); *ан¹оне¹, вознесенски¹, спаски¹* (Гр. 1590 р.); *граничны¹ 1, манастире¹ 1 зв., право¹ 1* (П 1598 р.); *злы¹, [Г]енера¹ны¹, о¹намуемы* (С 1600 р.); *б¹ж¹о¹ 1 зв., животно¹, теперешни¹* (Гр. 1602 р.); *велебны¹ 1 зв., всяки¹ 1, неха¹ 1* (Гр. 1605 р.); *во¹то¹ски^x, лежачи¹, преречоны¹* (В 1610 р.); *кготски¹, гроше¹, по¹легли¹* (Л 1618 р.).

Буква Ъ. В активих джерелах другої половини XIV ст. – початку XVII ст. передача **йота** через **Ъ** характерна лише для галицьких грамот XV ст.: *лв¹вскиѣ, па¹ котлинскиѣ, приѣдетъ, па¹ миколаѣ мильчинскиѣ* (Гр. 1421 р.), на що в своєму дослідженні звернув увагу ще В.М. Русанівський: *приѣдетъ, миколаѣ, лв¹вскиѣ*¹⁵.

В основних граматичних працях кінця XVI – початку XVII ст., присвячених переважно церковнослов'янській орфографії, – «Грамматика словенска» Л. Зизанія (1596), у канонах орфографії, та в «Грамматика Славенскаи правилное Свнтаѣма» М. Смотрицького (1619), в «*ѡвѣщенїахъ*», правила передачі **йота** не подано, але за їхніми текстами можна простежити, як його передавали автори. Так, Л. Зизаній передає **Йот** буквою **Й**, яку в переважній більшості пише в рядку в середині та в кінці слів: *прїймѣте II зв., называйте III зв., творител¹ный 31, молитвен¹ный 52 зв.* Проте граматист часто виносить букву над рядком у вигляді двох скісних рисок: *здра¹ствѡ¹те II зв., сво¹ствен¹но 87 зв., повелите¹ны¹ 52 зв., четверты¹ 90;* наявні й подвійні написання: *краткїй – краткї¹ 10, двойствен¹наго числа 18 – дво¹ствен¹наго числа 49 зв.*¹⁶. М. Смотрицький **Йот** передає унормовано – буквою **Й**, яка пишеться лише в рядку: *дла вше¹лакїй пожитокъ ѡ, лацн¹йшого найдѡючогоса ѡ зв., свойство и^x а.ѡ зв., пре¹кончаемый б.ѡ, тажкой и облеченой б.ѡ*¹⁷.

Отже, на кінець XVI – початок XVII ст. у староукраїнській писемній практиці склався такий узус у вживанні букв та знаків на позначення **йота**: у конфесійних рукописних кодексах він передається буквою **Й**, яка пишеться як у рядку (в більшості випадків), так і над

рядком (**Й** виносна подається як **И** лежача на боці або двома скісними рисками); у конфесійних стародрукованих кодексах – переважно передається буквою **Й**, яка пишеться в рядок, і спорадично – виноситься над рядком у вигляді двох скісних рисок; у ділових (актових) пам’ятках – передається паєрком.

**Таблиці графіко-орфографічної передачі Йота
буквами та знаками в староукраїнських пам’ятках
другої половини XIV – початку XVII ст.¹⁸**

Таблиця 1. Передача Йота в рукописних кодексах

Назва, час створення	Й у рядку	Й виносна	Паєрок '	Ъ
Цсл. мова укр. ред.				
ЄЛ тр. чв. XIV ст.	15	–	–	–
КП 1397 р.	19	–	–	–
Пр. 80-х рр. XV ст.	9	4	–	–
ЄМ 80–90-х рр. XV ст.	11	1	–	–
Ізм. кін. XV – поч. XVI ст.	58	8	–	–
ЄУ кін. XV – поч. XVI ст.	–	4	–	–
Єв. 40-х рр. XVI ст.	3	2	–	–
ПП 1553–1554 рр.	41	5	–	–
АР 1568 р.	52	19	–	–
Єв. 60–70-х рр. XVI ст.	37	5	–	–
Син. кін. XVI ст.	44	15	–	–
Ап. 1600 р.	15	5	–	–
МС 1600 р.	25	5	–	–
УМ поч. XVII ст.	–	10	–	–
ТЦ 1608 р.	15	1	–	–
К 1615 р.	18	12	–	–
Староукр. мова				
ЧМ 1489 р.	31/6	–	–	–
СВ 1509 р.	44	–	–	–
ЄП 1556–1561 рр.	57	25	–	–
ЄУ 1604 р.	110	16	1	–

Таблиця 2. Передача Йота в друкованих кодексах

Назва, час створення	Й у рядку	Й виносна	Паєрок '	Ѕ
Цсл. мова укр. ред.				
ТП 1491 р.	19	–	–	–
Ч 1491 р.	12	–	–	–
АІФ 1574 р.	23	–	–	–
АД 1591 р.	33	–	–	–
ОІ 1598 р.	32	–	–	–
М 1606 р.	25	–	–	–
КС 1614 р.	55	–	–	–
Анф. 1619 р.	35	4	–	–
ЄУТ 1619 р.	52	2	–	–
Староукр. мова				
КЦ 1587 р.	6	14	–	–
ОПВ 1588 р.	12	1	–	–
АХФ 1598 р.	36	2	–	–
Кн. 1598 р.	55	8	–	–
ЛІЗ 1607 р.	29	1	–	–
ЗБ 1618 р.	41	2	–	–

Таблиця 3. Передача Йота в ділових (актових) джерелах

Назва, час створення	Й у рядку	Й виносна	Паєрок '	Ѕ
1	2	3	4	5
Староукр. мова				
Гр. після 1349 р.	3	–	–	–
З біля 1350 р.	3	–	–	–
Гр. 1352 р.	19	–	–	–
Гр. 1366 р.	14	–	–	–
Гр. 1371 р.	10	–	–	–
Гр. 1375 р.	11	–	–	–
Гр. 1376 р.	5	–	–	–

1	2	3	4	5
Гр. 1378 p.	6	–	–	–
Гр. 1383 p.	4	1	–	–
Гр. 1386 p.	6	–	–	–
Гр. I.1388 p.	20	–	–	–
Гр. II.1388 p.	6	–	–	–
Гр. 1389 p.	7	–	–	–
Гр. 1391 p.	10	–	–	–
Гр. I.1393 p.	7	–	–	–
Гр. II.1393 p.	2	–	–	–
Гр. 1394 p.	11	–	–	–
Гр. I.1398 p.	3	–	–	–
Гр. II.1398 p.	13	–	–	–
Л 1400 p.	5	–	–	–
ЛП 1400 p.	1	–	–	–
Гр. I.1401 p.	4	–	–	–
Гр. II.1401 p.	2	–	–	–
Гр. 1404 p.	6	1	–	–
Гр. 1407 p.	12	–	–	–
З 1411 p.	2	–	–	–
Гр. 1421 p.	1	–	–	9
Гр. 1422 p.	5	1	–	–
Гр. 1434 p.	1	1	–	–
ГС 1434 p.	5	–	–	–
Гр. I.1436 p.	1	1	–	–
Гр. II.1436 p.	6	–	–	–
Гр. 1458 p.	12	–	–	–
Гр. 1467 p.	28	1	–	–
Гр. 1472 p.	6	2	–	–
Л 1488 p.	2	3	–	–
Гр. 1493 p.	3	5	–	–
Гр. 1496 p.	4	2	–	–
Гр. 1497 p.	1	5	–	–
Гр. 1499 p.	9	4	–	–
К 1500 p.	3	2	–	–
Н 1508 p.	2	5	–	–
З 1518 p.	9	–	–	–

1	2	3	4	5
З 1526 р.	25	–	–	–
Гр. 1527 р.	11	12	–	–
Л 1534 р.	2	7	–	–
Л 1537 р.	–	1	–	–
Гр. 1542 р.	45	–	–	–
Гр. 1549 р.	–	5	–	–
П 1551 р.	–	–	9	–
З 1553 р.	5	1	–	–
З 1554 р.	1	3	1	–
Поз. 1559 р.	–	–	5	–
З 1568 р.	11	–	–	–
УСК кін. 60 – поч. 70 рр. XVI ст.	10	2	57	–
Л 1578 р.	–	–	5	–
Л 1582 р.	–	–	6	–
Л 1585 р.	–	2	36	–
Гр. 1590 р.	1	–	43	–
Л 1590 р.	–	–	5	–
В 1592 р.	–	–	5	–
В 1594 р.	–	1	15	–
П 1598 р.	–	–	18	–
Л 1600 р.	–	3	12	–
С 1600 р.	–	–	18	–
Л 1601 р.	–	–	14	–
Гр. 1602 р.	2	–	26	–
В 1603 р.	–	–	4	–
В 1604 р.	–	–	25	–
Гр. 1605 р.	–	–	65	–
В 1607 р.	–	–	31	–
Л 1607 р.	–	1	29	–
Л 1608 р.	1	2	17	–
В 1609 р.	–	–	9	–
В 1610 р.	–	–	13	–
Л 1610 р.	–	–	25	–
Л 1611 р.	–	–	4	–
П 1612 р.	6	8	2	–

1	2	3	4	5
Л 1614 р.	–	10	30	–
В 1617 р.	–	1	10	–
Л 1618 р.	–	–	17	–
Л 1619 р.	–	19	–	–
С 1619 р.	–	1	–	–
ЗВ 1619–1622 рр.	–	2	1	–

Список скорочень книгосховищ*

<i>БГК</i>	Бібліотека графів Красинських у Варшаві
<i>БГТ</i>	Бібліотека графа Тарновського в Дзикові
<i>ВР РДБ</i>	Відділ рукописів Російської державної бібліотеки
<i>ВР РНБ</i>	Відділ рукописів Російської національної бібліотеки (Росія, м. Санкт-Петербург)
<i>ВС</i>	Відділ стародруків та рідкісних видань Інституту української книги Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського
<i>ІР</i>	Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського
<i>СПБІ РАН</i>	Санкт-Петербурзький інститут історії Російської академії наук
<i>ЦДІАК України</i>	Центральний державний історичний архів України, м. Київ
<i>ЦДІАЛ України</i>	Центральний державний історичний архів України, м. Львів
<i>МКЧ</i>	Музей князів Чарторийських у Кракові
<i>A.G.</i>	Archiwum Gł/о /wne Akt Dawnych
<i>Ossolineum</i>	Biblioteka Zakł/adu Narodowego im. Ossolinskich we Wrocławiu

Список скорочень джерел¹⁹

*Рукописні кодекси*²⁰

Ап. 1600 р. – Апостол. ІР, ф. 312 (Соф.), № 41п. **Ап 1568 р.** – Апостол Радивилівський. ІР, ф. XXVIII, № 766; **Єв. 60–70-х рр. XVI ст.** – Євангеліє тетр (Львівське Євангеліє). Список із кодексу 1423 р. ІР,

* Автором використані, для данної статті, у зв'язку з її специфікою, власні абрєвіатури, відмінні від загальноприйнятих.

ф. 311 (Д.ц.), № 574п.; **Єв. 40-х рр. XVI ст.** – Євангеліє тетр. Ір, ф. 312 (Соф.), № 29п.; **ЄЛ тр. чв. XIV ст.** – Євангеліє апракос Лаврське (близько 1370 р.). Ір, ф. 306 (КПЛ), № 4п.; **ЄМ 80-90-х рр. XV ст.** – Євангеліє Михайлівське. Ір, ф. 307 (Золот.-Мих.), № 417п.; **ЄП 1556–1561 рр.** – Євангеліє Пересопницьке. Ір, ф. I, № 15512²¹; **ЄУ кін. XV – поч. XVI ст.** – Євангеліє учительне. Ір, ф. 301 (ЦАМ КДА), № 223л.; **ЄУ 1604 р.** – Євангеліє учительне (У складі конволюта, арк. 271–536). Ір, ф. 307 (Золот.-Мих.), № 529п.; **Ізм. кін. XV – поч. XVI ст.** – Измарагд. Ір, ф. 307 (Золот.-Мих.), № 489п.; **К 1615 р.** – Кормча. Ір, ф. 312 (Соф.), № 222с.; **КП 1397 р.** – Київський Псалтир. ВР РНБ, ОЛДП F 6²²; **МС 1600 р.** – Мінея службова на лютий. Ір, ф. 307 (Золот.-Мих.), № 425п.; **ПП 1553–1554 рр.** – Патерик Печерський. Ір, ф. 306 (КПЛ), № 386п.; **Пр. 80-х рр. XV ст.** – Пролог на вересень–лютий. Ір, ф. 312 (Соф.), № 273п.; **СВ 1509** – Соборъ в' бгосїсаємомъ градѣ Вільни бывшій (написав Іюсифъ, Архієпѣтъ митрополітъ ѿ сѣйшого Митрополіи Кієвское и всеа Роуси.). Друк: Львів, 1614 р. ВС, Кир. 578²³; **Син. кін. XVI ст.** – Синодик. Ір, ф. 307 (Золот.-Мих.), № 537п.; **ТЦ 1608 р.** – Тріодь Цвітна. Ір, ф. 312 (Соф.), № 79п.; **УМ поч. XVII ст.** – Урочисник мінейний. Ір, ф. 313 (Поч.), № 9б.; **ЧМ 1489 р.** – Четья мінея. Ір, ф. 301 (ЦАМ КДА), № 415л.

Друковані кодекси²⁴

АД 1591 р. – Адельфотис... ВС, Кир. 574; **АІФ 1574 р.** – Апостол Івана Федорова. ВС, Кир. 574; **Анф. 1619 р.** – Анфологіон. ВС, Кир. 738; **АХФ 1598 р.** – Апокрисис Христофора Філалета. ВС, Кир. 664; **Єв. 1636 р.** – Євангеліон. ВС, Кир. 2510 п.; **ЄУТ 1619 р.** – Євангеліє учительне Кирила Транквіліона. ВС, Кир. 4493 п.; **ЗБ 1618 р.** – Зерцало Богослов'я Кирила Транквіліона. ВС, Кир. 2101 п.; **Кн. 1598 р.** – Книжиця. ВС, Кир. 665; **КС 1614 р.** – Книга о священстве Івана Златоуста. ВС, Кир. 578; **КЦ 1587 р.** – Ключ царства небесного... Герасима Смотрицького. ВС, Кир. 654; **ЛІЗ 1607 р.** – Лікарство на оспалій оумисел чоловічий... Івана Златоуста. ВС, Кир. 795; **ЛСПБ 1627 р.** – Лексикон славеноросський і имен толкованіє Памви Беринди. ВС, Кир. 10 п.; **М 1606 р.** – Молитовник. ВС, Кир. 666; **ОІ 1598 р.** – Опись на листъ, в бозѣ велебного, ѿца Ипатеа володимерского і берестейского епѣпа, до насне ѡсвещеного кнѣжати Костеѣтина Остроѣского, воеводы киевского. ВС, Кир. 664; **ОПВ 1588 р.** – Збірник полемічного характеру. ВС, Кир. 649; **Сл. 1620 р.** – Служебник. ВС, Кир. 4635 п.; **ТП 1491 р.** – Тріодь постова. ВС, ІА 312; **Ч 1491 р.** – Часословець. ВС, ІА 173; **Ч 1625 р.** – Часослов. ВС, Кир. 10 п.

Ділові (актові) джерела²⁵

В 1592 р. – Витяг із книг судових городських замку Луцького. ІР, ф. XVIII, № 443; **В 1594 р.** – Витяг із Київської городської книги. ІР, ф. II, № 21993; **В 1603 р.** – Витяг із книг Брацлавських городських. ІР, ф. XIV, № 5585; **В 1604 р.** – Витяг із книг городських Берестецького староства. ІР, ф. XIV, № 5586; **В 1607 р.** – Витяг із книг городських Київських. ІР, ф. 301 (ЦАМ КДА), № 657л.; **В 1609 р.** – Витяг із книг городських Ошменських Пінського повіту. ІР, ф. XIV, № 2610; **В 1610 р.** – Витяг із протоколів Кам'янець-Подільського війтового суду. ІР, ф. V, № 987; **В 1617 р.** – Витяг із Київських городських книг. ІР, ф. XIV, № 5589; **Гр. після 1349 р.** – Грамота дарча короля польського Казимира. МКЧ, Б. Цз., Д. п., № 164; **Гр. 1352 р.** – Грамота про укладання угоди литовсько-руських князів Явнута, А.Г., № 651; **Гр. 1366 р.** – Грамота про укладання угоди між волинським князем Дмитрієм і польським королем. МКЧ; **Гр. 1371 р.** – Грамота про купівлю паном В'ятславом Дмитровським дворища. ЦДІАЛ України, ф. 131, Колекція документів, № 4; **Гр. 1375 р.** – Грамота дарча Олександра Коріятовича²⁶; **Гр. 1376 р.** – Грамота дарча Юрія Холмського. Євангеліє XIV ст., арк. 4–11. ВР РНБ, ф. Румянцева, № 256 (Євангеліє, № 106); **Гр. 1378 р.** – Грамота про продаж Келеникового монастиря. ЦДІАЛ України, ф. «Ставропігійський Інститут у м. Львові», № 129, оп. 1 «Братський архів», зв'язка 1, № 1; **Гр. 1383 р.** – Грамота великого князя литовського Вітовта. Знаходилася²⁷: Інститут Оссолінських у м. Львові²⁸; **Гр. 1386 р.** – Грамота пана Михайла Івановича. Оссолінеум, № 47; **Гр. 1388 р.** – Грамота князів Давида Дмитрійовича, Русана Плаксича та ін. МКЧ, Б. Сз., Д. п., № 212; **Гр. 1389 р.** – Грамота мстиславського князя Семена-Лигвенія. ВР РНБ, ф. «Западнорусские акты», № 1; **Гр. 1391 р.** – Грамота перемишльського воеводи Фебруна. Зберігалася: БГК; **Гр. I. 1393 р.** – Грамота рязанського князя Олега Івановича. МКЧ, Б. Хз. зб. № 2955, sign. 237; **Гр. II. 1393 р.** – Грамота пана Гнівоша. Ossolineum, Diplomata I.O., № 7; **Гр. 1394 р.** – Грамота дарча короля польського Владислава. МКЧ, Б. Цз., Д.п., № 243; **Гр. I. 1398 р.** – Грамота луцького єпископа Івана. ВР РДБ, ф. Румянцева, № 256, папка № LXVII, од. зб. 1; **Гр. II. 1398 р.** – Грамота галицького старости Бенка. Знаходилася: БГТ²⁹; **Гр. I. 1401 р.** – Грамота присяжна князя Юрія Михайовича. ВР РНБ, ф. «Западнорусские акты», № 4; **Гр. II. 1401 р.** – Грамота присяжна князя Юрія Довговда. ВР РНБ, ф. «Западнорусские акты», № 5; **Гр. 1404 р.** – Грамота монастирю св. Архангела Михайла. Знаходження невідоме³⁰;

Гр. 1407 р. – Грамота дарча господаря молдавського Олександра. ІР, ф. V, № 3592; **Гр. 1421 р.** – Грамота пана Васька Мошонича. ВР РНБ, ф. «Западно-русские акты», № 6; **Гр. 1422 р.** – Грамота дарча воєводи Олександра, господаря землі молдавської. ВР РДБ, Колекція Маркевича і Лукашевича, ф. 159, № 4; **Гр. 1434 р.** – Грамота господаря молдавського Стефана. ІР, ф. V, № 3593; **Гр. I. 1436 р.** – Грамота дарча господарів молдавських Іллі та Стефана. ІР, ф. V, № 3594; **Гр. II. 1436 р.** – Грамота дарча господарів молдавських Іллі та Стефана. ІР, ф. V, № 3595; **Гр. 1458 р.** – Грамота про продаж паном Олехною Юрійовичем Жусичем села Конюхи... СПб ІІ РАН, Колекція Лихачова, 32/3; **Гр. 1467 р.** – Грамота пересопницького ігумена Іларіона. Знаходилася: Несвізький архів³¹; **Гр. 1472 р.** – Грамота Стефана, воєводи молдавського. ВР РДБ, Колекція Маркевича і Лукашевича, ф. 159, № 11; **Гр. 1493 р.** – Грамота великого князя литовського Олександра. ВР РНБ, ф. «Западно-русские акты», № 7-а; **Гр. 1496 р.** – Грамота великого князя литовського і руського Олександра. ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, № 634; **Гр. 1497 р.** – Грамота великого князя литовського Олександра. СПб ІІ РАН, Колекція Київської казенної палати, ф. 68, № I, 2; **Гр. 1499 р.** – Грамота дарча Булгака Лисичина і Михайла Волчковича. ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, № 635; **Гр. 1527 р.** – Грамота короля польського Сигизмунда I. ІР, ф. XIV, № 6550; **Гр. 1542 р.** – Грамота єпископа львівського і кам'янець-подільського Макарія Тучанського. ІР, ф. XVІІІ, № 8; **Гр. 1549 р.** – Грамота митрополита київського, галицького і всієї Русі Макарія. ІР, ф. XVІІІ, № 18; **Гр. 1590 р.** – Грамота митрополита київського, галицького і всієї Русі Михайла. ІР, ф. XVІІІ, № 34; **Гр. 1602 р.** – Грамота князя Костянтина Острозького. ІР, ф. 310 (Ніж.), № 44; **Гр. 1605 р.** – Грамота короля польського Сигизмунда ІІІ. ІР, ф. XVІІІ, № 40; **ГС 1434 р.** – Грамота воєводи молдавського Стефана. ВР РДБ, Колекція Маркевича і Лукашевича, ф. 159, № 5; **3 біля 1350 р.** – Запис про подарування Юрієм Болковичем землі й торгової клітки. Євангеліє XIV ст., арк. 88. МКЧ, Б. Цз., Е. п., № 2097; **3 1411 р.** – Запис писця Тимофія Павловича. Кам'янець-Стромилівське Євангеліє 40–50-х рр. XVI ст. (Копія з кодексу 1411 р.), арк. 210 зв. ІР, ф. 301 (ЦАМ КДА), № 44л; **3 1518 р.** – Запис вкладний Аврама Єзофовича, підскарбника земського Великого князівства литовського. Київський Псалтир 1397 р., арк. 1–13 зв. ВР РНБ, ОЛДП, F 6³²; **3 1526 р.** – Запис Макарія, ігумена Св. Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря. Євангеліє 80–90-х рр. XV ст., арк. 249–250 зв. ІР, ф. 307 (Золот.-Мих.), № 417п; **3 1553 р.** – Запис старця Олексія, ченця Києво-Пе-

черського монастиря. Печерський Патерик 1553–1554 рр., арк. 4–16. ІР, ф. 306 (КПЛ), № 386п; **З 1554 р.** – Запис Нестора, ченця Києво-Печерського монастиря. ІР, ф. 306 (КПЛ), № 386п; **З 1568 р.** – Запис писця. Апостол Радивилівський 1568 р., арк. 394–395 зв. ІР, ф. XXVIII, № 766; **ЗВ 1619–1622 рр.** – Записи видатків (міських). ІР, ф. II, № 22644; **К 1500 р.** – Купча про продаж київським міщанином Максимом Гаркавим коморного місця. ЦДІАК України, ф. 220, Оп. 1, № 637; **Л 1400 р.** – Лист львівського воєводи Мащина. Оссолінеум, «Inwentarz dyplomatów», № 9; **Л 1488 р.** – Лист короля польського Казимира ІВ Ягелончика. ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, № 633; **Л 1534 р.** – Лист київського воєводи Андрія Немировича. ІР, ф. 160, № 834; **Л 1537 р.** – Лист війта львівського Семена Дупла. ІР, ф. I, № 62458; **Л 1578 р.** – Лист каштеляна землі Волинської Михайла Мишки. ІР, ф. II, № 21991; **Л 1582 р.** – Лист воєводи Смоленського Филона Кміта Чорнобильського. ІР, ф. II, № 20858; **Л 1585 р.** – Лист воєводи Смоленського Филона Кміта Чорнобильського. ІР, ф. II, № 21992; **Л 1590 р.** – Лист князя Костянтина Острозького. ІР ф. II, № 20858; **Л 1600 р.** – Лист бурмистру м. Пінська Василеві Михайловичу Жидецькому. ІР, ф. II, № 6891; **Л 1601 р.** – Лист землянина Упитського повіту Якуба Станіславовича Бялозора. ІР, ф. XIV, № 5584; **Л 1607 р.** – Лист про виклик до Віленського головного трибунальського суду Федора Свищовського. ІР, ф. 61, № 906; **Л 1608 р.** – Лист київського міщанина Тишка Ничипоровича. ІР, ф. 301 (ЦАМ КДА), № 657л; **Л 1610 р.** – Лист бурмистра київського Онисима Ходкевича. ІР, ф. 301(ЦАМ КДА), № 517л; **Л 1611 р.** – Лист дарчий намісника старости Остерського Яна Кимбарна. ІР, ф. 160, № 694; **Л 1614 р.** – Лист київського міщанина Івана Павловича Шевця. ІР, ф. 301 (ЦАМ КДА), № 517л; **Л 1618 р.** – Лист короля польського до ігумена Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря Іова Борецького. ІР, ф. II, № 20885; **Л 1619 р.** – Лист Івана Андрійовича Людовесара. ІР, ф. II, № 18622; **ЛП 1400 р.** – Лист присяжний князя Олександра Патрикєйовича Стародубського. ВР РНБ, ф. «Западнорусские акты», № 2; **Н 1508 р.** – Наказ Сигизмунда I київському воєводі Юрію Михайловичу Монтовтовичу. ІР, ф. II, № 21990; **П 1551 р.** – Привілей короля польського Сигизмунда Августовича. ІР, ф. II, № 22037; **П 1612 р.** – Поклад скарг їх милостям біскупу київському і судді земському київському від пана Івана Солтана. Збірка актів Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря 1540-1770 рр., арк. 28 (№ 16). ІР, ф. 307 (Золот.-Мих), № 536п; **П 1598 р.** – Постанова архімандрита київського Никифора Тура. ІР, ф. II, № 21994; **Поз. 1559 р.** – Позов до Пінського

Старостецького суду боярина Федка Смолиновича. IP, ф. II, № 7017; **С 1600 р.** – справа Земського луцького суду. IP, ф. 61, № 895; **С 1619 р.** – скарга судді земського київського на пана Кирика Солтана. Збірка актів Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря, 1540–1770 рр., арк. 33 (№ 18). IP, ф. 307 (Золот.-Мих), № 536 п.

¹ Москаленко А.А. Исторична фонетика давньоруської і української мови. – Одеса, 1960. – С. 51.

² Москаленко А.А., Терлецька В.М. Український правопис (Бібліографія, матеріали на допомогу науковій та учбовій роботі). – Одеса, 1971. – С. 43.

³ У сучасній українській абетці використовується окрема літера **Й**, якою позначається середньозиковий сонорний щільний приголосний звук перед голосним звуком (*його, серйозний*) і нескладовий голосний **і** в кінці складу після голосного (*стій, дбайте*).

⁴ Півторак Г.П. Літера Й // Українська мова. Енциклопедія. – К., 2000. – С. 225.

⁵ Гнатенко Л.А. Письмо Пересопницького Євангелія та графіко-орфографічні особливості пам'ятки // Пересопницьке Євангеліє 1556–1561. Дослідження. Транслітерованій текст. Словопоказчик / Видання підготувала І.П. Чепіга за участю Л.А. Гнатенко. – К., 2001. – С. 63.

⁶ Яку називали `И с краткой`, `И краткое`.

⁷ Оситов Б.И. История русского письма. Графика, орфография, пунктуация: Учебное пособие. – Омск, 1990. – С. 28.

⁸ Истрин В.А. Развитие письма. – М., 1961. – С. 270.

⁹ Див. таблиці графіко-орфографічної передачі **Йота** буквами та знаками.

¹⁰ Далі скорочено – НБУВ.

¹¹ Палеографические снимки с русских грамот преимущественно XIV века / Под ред. А.И. Соболевского, С.Л. Пташицкого. – СПб., 1903; Грамоти XIV ст. / Упорядкування, вступна стаття, коментарі і словники-показчики М.М. Пещак. – К., 1974; *Русанівський В.М. Українські грамоти XV ст. / Підготовка тексту, вступна стаття і коментарі В.М. Русанівського.* – К., 1965.

¹² Гнатенко Л.А. Украинское Лаврское Евангелие апракос XIV века (палеографическое и графико-орфографическое исследование) // *Palaeoslavica.* – 2006. – № 14. – S. 55.

¹³ Огієнко І. Українська літературна мова XVI ст. і Крехівський апостол 1560-х рр.: Літературно-лінгвістична монографія. – Варшава, 1930. – С. 220.

¹⁴ Тут і далі, при прикладах, римськими цифрами позначені сторінки передмов.

¹⁵ Українські грамоти XV ст. / Підготовка тексту, вступна стаття і коментарі В.М. Русанівського. – К., 1965. – С. 17.

¹⁶ *Зизаній Лаврентій*. Граматика словенська / Підгот. факс. вид. та дослідження пам'ятки В.В. Німчука. – К., 1980.

¹⁷ *Смотрицький Мелетій*. Граматика / Підгот. факс. вид. та дослідження пам'ятки В.В. Німчука. – К., 1979.

¹⁸ Таблиці складені на основі розписування графіко-орфографічного матеріалу суцільної частини текстів конфесійних рукописних і друкованих кодексів та повністю ділових пам'яток.

¹⁹ Список джерел, через їхню значну кількість, подається в короткій формі: скорочена назва пам'ятки, дата написання або видання, аббревіатура книгосховища та шифр зберігання. Оскільки переважно використана джерельна база Інституту рукопису й відділу стародруків та рідкісних видань Інституту української книги НБУВ, посилання подаються тільки на підрозділи – ІР та ВС, без зазначення НБУВ.

²⁰ Інформацію про рукописні кодекси та їхні археографічні описання див. за валовою нумерацією, яка відповідає номерам шифрів зберігання ІР НБУВ, у каталогах: *Петров Н.И.* Описание рукописей Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии. – К., 1875–1879. – Вып. 1–3; *Лебедев А.* Рукописи Церковно-археологического музея Императорской Киевской духовной академии. – Саратов, 1916. – Т. 1; *Петров Н.И.* Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве. – М., 1891. – Вып. 1: Собрание рукописей Московского митрополита Макария (Булгакова), Мелецкого монастыря на Волыни, Киево-Братского монастыря и Киевской духовной семинарии; *Петров Н.И.* Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве. – М., 1901. – Вып. 2: Собрания рукописей Киево-Печерской Лавры, Киевских монастырей Златоверхо-Михайловского, Пустынно-Никольского, Выдубицкого и женского Флоровского, и Десятинной церкви; *Петров Н.И.* Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве. – М., 1904. – Вып. 3: Библиотека Киево-Софийского собора; Описание рукописей Почаевской лавры, хранящихся в библиотеке музея при Киевской духовной академии / Составил Василий Березин. – К., 1881.

²¹ *Дубровіна Л.А., Гнатенко Л.А.* Археографічний та кодикологічний опис Пересопницького Євангелія // Пересопницьке Євангеліє 1556–1561. Дослідження. Транслітерованій текст. Словопоказчик / Видання підготувала І.П. Чепіга за участю Л.А. Гнатенко. – К., 2001. – С. 74–104.

²² Киевская Псалтирь 1397 года из Государственной Публичной библиотеки имени М. Е. Салтыкова-Щедрина в Ленинграде [ОЛДП F 6в. – М., 1978. – Т. 2: Факсимиле.

²³ Пам'ятка досліджувалася не як друкована 1617 року, а як рукописна 1509 року у зв'язку з тим, що в стародруків на арк. 22 надруковано запис про те, що «Сый Сьборъ на паргаминѣ писмомъ стародавнымъ, іакоже, zde слово в' слово імїши, єсть писанъ: оу него же печатій завѣщеньхъ о смъ, митрополітова, и Єпископъскыє».

²⁴ Інформацію про друковані кодекси та їхні археографічні описання див.: Каталог інкунабул / Уклад Б. Зданевич. – К., 1974; Славянские книги кирилловской печати XV–XVIII вв. Описание книг, хранящихся в Государственной публичной библиотеке УССР / Сост. С.О. Петров, Я.Д. Бирюк, Т.П. Золотарь. – К., 1958.

²⁵ Інформацію про ділові джерела та їхнє описання див. у фондових каталогах ІР НБУВ та ЦДІАК України; з інших книгосховищ – за виданнями: Грамоти XIV ст. / Упорядкування, вступна стаття, коментарі і словники-показчики М.М. Пещак. – К., 1974; *Русанівський В.М.* Українські грамоти XV ст. / Підготовка тексту, вступна стаття і коментарі В.М. Русанівського. – К., 1965; Описание рукописей библиотеки Историко-филологического института князя Безбородко в г. Нежине / Сост. под ред. М. Сперанского. – М., 1900; *Лебедев А.* Рукописи Церковно-археологического музея Императорской Киевской духовной академии. – Саратов, 1916. – Т. 1; *Петров Н.И.* Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве. – М., 1901. – Вып. 2.

²⁶ Див.: Грамоти XIV ст. – № 24.

²⁷ Зазначається, якщо місцезнаходження сьогодні авторові невідоме.

²⁸ Див.: Грамоти XIV ст. – № 31.

²⁹ Там само. – № 71.

³⁰ *Петров А.* Древнейшие грамоты по истории Карпаторусской церкви и иерархии 1391–1498. – Прага, 1930. – № 1.

³¹ Палеографические снимки с русских грамот преимущественно XIV века. – № 13.

³² Киевская Псалтирь 1397 года ...

Summary

For the first time the graphic-orthographic rendering of the *Jot* letter in the large body of the old Ukrainian writing samples is investigated. The author considers separate chronological levels and traces the development of usus in rendering of the sound by letters and signs in confessional and printed codices, as well as act sources, of the 2nd half of XIV – beginning of XVII cent., performs graphical-orthographical comparative and statistical analysis of the spelling.

Key-words: sound, letter, offset letter, letter variant, diacritic mark.